

ТЕОРЕТИЧНА КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 821.16-312.9

І. В. Братусь, канд. філол. наук, доц.
Київський університет імені Бориса Грінченка,
б-р І. Шамо, 18/2, м. Київ, 02154, Україна
kulturolog@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8747-2611

ПРОТИДІЯ СИСТЕМИ Й АНТИСИСТЕМИ
В ПОВІСТІ БРАТІВ СТРУГАЦЬКИХ "РАВЛИК НА СХИЛІ"

Розглянуто аспекти протидії системи й антисистеми в повісті братів Стругацьких "Равлик на схилі". Доведено, що фантастам вдалося відтворити доволі складні аспекти взаємодії різних систем у межах літературного доробку. Широка палітра письменників увірала в себе розуміння суперечностей, що мають глибинні причини. У статті продемонстровано деякі аспекти взаємодії особистості і системи, системи й антисистеми. Особливу увагу приділено радянським реаліям, що стали основою для художньої картини фантастичного світу. Водночас вказано на унікальність "Равлика на схилі". Однією з унікальних якостей виокремлено вплив на повість "Равлик на схилі" творчості Ф. Кафки (романи "Процес", "Замок"). У процесі аналізу повісті фокус протидії системи й антисистеми перенесено на уявлення про майбутнє. Доведено, що письменники відмовилися від притаманної їм у більш ранніх творах суцільно оптимістичної моделі майбутнього. Брати Стругацькі докладно опрацювали механізм неможливості еволюціонування в майбутнє без докорінних змін у сутності людини.

Ключові слова: фантастика, Стругацькі, система, антисистема, література, Ф. Кафка, СРСР.

Постановка проблеми. Література другої половини ХХ ст. містить у собі надзвичайний потенціал для осмислення наших нинішніх реалій. Ми перебуваємо навіть у більш вигірній позиції – автори і тогочасні читачі мали більш звужений діапазон аналізу, що був притаманний їхньому часу. Проте ми також вразливі, особливо у сфері історико-культурного контексту, оскільки час написання твору накладає відбиток на його наповнення. Ключі до розуміння твору часто лежать у соціальних паралелях буденності, що зрозуміла в повній мірі сучасникам, а нащадкам необхідно пояснювати ті чи інші специфічні аспекти побуту, психологічні моделі чи банально значення того чи іншого слова (вони стають анахронізмами чи набувають іншого сенсу).

Водночас варто звернути увагу на ті питання, що мають трансцендентний характер. Брати Стругацькі в "Равлику на схилі" пережили відповідний досвід – вони намагалися створити багатогранну картину світу із власними законами. Завданням вони ставили вже не тільки придумати, але й "угадати" справжню концепцію, наблизити художню тканину твору до "правди життя". З огляду на це аналізований твір принципово відрізняється від значної частини їхнього літературного доробку, є своєрідним експериментальним майданчиком. Цей досвід у подальшій своїй творчості вони вже не намагалися повторити.

Безумовно, що постає питання глибини аналізу твору середини 60-х рр. ХХ ст., що написаний у Радянському Союзі. Авторитарна система утисками і заборонами, що комбінувалися з дозованими свободами, породила й десятки мільйонів "читаючої публіки". Як жартували в ті часи, що ці люди читали по ночах і йшли спати на роботу. Їхню спрагу було неможливо вдовольнити – наприклад, 1961 р. в Москві вийшов друком роман І. Стоуна "Жага до життя" накладом 200 000 примірників. І купити цей роман було важко.

Та ж доля очікувала повість "Равлик на схилі", особливо частину про управління. Ми спробуємо проаналізувати феномен цього твору.

Аналіз досліджень і публікацій. Життя та творчість братів Стругацьких привертала увагу численних дослідників. М. Мікешин [6] зробив цікавий зріз культурно-історичного оточення письменників, їхніх пошуків моделі

розвитку суспільства. Учений вказує на певні трансформації свідомості, що пов'язані з метафорою "совка". У дослідженні зроблено сучасний зріз зацікавленості творчістю Стругацьких. Відзначається еволюція доробку письменників, наповнення його серйозними питаннями.

К. Огнев присвятив своє дослідження екранізаціям творів Стругацьких [7]. Особливе місце в його дослідженні належить розмежуванню двох ліній в інтерпретації доробку Стругацьких: елітної (філософської, "Сталкер", реж. Тарковський) та розважальної (масова культура, "Чародії", реж. Бломберг).

Нами також зроблені певні розвідки осмислення радянської дійсності у творах другої половини ХХ ст. [2, с. Помилка! Джерело посилання не знайдено.].

У післямові до повісті "Равлик на схилі" дослідник Зеркалов так формулює концепцію твору: "Стругацькі не відмовляються від морального судження та щоразу пропонують нам, перш ніж сісти у суддівське крісло, помірковувати. "Равлик на схилі" більш за будь-яку із книг Стругацьких закликає нас до розуміння: у світі є чужі нам цінності, що формують основу життя інших людей. Тому нам кажуть: Ось на що я хворію – на тугу за розумінням" (пер. наш. – Авт.) [9, с. 188].

Мета статті – здійснити спробу осмислення парадоксів повісті "Равлик на схилі", що письменники зашифрували в художній тканині твору.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння повісті "Равлик на схилі" можна застосовувати багатий багаж культурно-історичного контексту. Поняття антисистеми в науковий обіг увів Л. Гумільов. Під нею він розумів "системну цілісність людей з негативним світовідчуттям, яке являє собою специфічне ставлення до матеріального світу, що виражається у прагненні до спрощення систем, тобто до зменшення щільності системних зв'язків" (пер. наш. – Авт.) [4, с. 7]. Побутує думка, що деструктивна сила може бути свідомою та підсвідомою, мати руйнівний характер чи мати лише незначні видозміни історичного руху. Брати Стругацькі у своїх творах доволі строкато демонструють широкий спектр очікувань щодо людського майбутнього. Та докладна мистецько-філософська розробка теми майбутнього призвела до цілком певних невтішних висновків, що основна загроза людству надходить не ззовні, а зсере-

дини. Поетично цю думку можна проілюструвати уривком із християнського гімну:

"Куди у метушні ти мусиш поспішати?
Тобі красу земля в дарунок може дати.
Ти Богом обраний над світом царювати,
Та над собою сам не зміг владарювати"

(Пісня відродження 1241) (пер. наш. – Авт.)

У перших творах фантасти Стругацькі захоплювалися можливостями керувати зоряними кораблями, допомагати відсталім цивілізаціям, колонізувати нові планети тощо. Здавалося, що викручувати фантазію на максимум достатньо для наповнення Світу Полудня живими персонажами, які викликають захват у сучасників письменників і символізують відважних комунарів, що підкорюють космос заради високих гуманістичних прагнень. Та раптом виявилось, що в майже ідеальному Світі Полудня дуже довгі тіні, вони чимдали більше відкидали помертвілу темряву на лубкові героїчні образи. Стругацькі не захотіли лишатися позбавленими письменницького чуття – вони в кожному новому творі сміливо відтіняли світлі образи і цим створювали собі безліч проблем з тогочасною цензурою. Саме "Равлик на схилі" багато років лишався невідомим широкому колу читачів в СРСР.

Спокусливо звести сьогодні письменницькі спостереження до антирадянських, оскільки вони часто балансували на грані в'дливої сатири та спростування життєздатності радянської системи управління. На нашу думку, антирадянський елемент їхньої творчості є лише компонентом складної системи цінностей, що була зображена ними за допомогою фантастичного антуражу. Хоча з позиції теперішнього часу тонкі спостереження письменників збігаються із нашою уявною парадигмою ставлення до радянської дійсності. Тонкість цього питання вміщується в парадоксі – радянська система під певним кутом зображення стає антирадянською, оскільки вона демонструє всі недоліки свого ества. Однак суперечності часто заховані глибоко і їхня реальність не може бути осмислена без парадоксів (один з яскравих прикладів – вислів письменника-дисидента С. Довлатова "Після комуністів я найбільше ненавиджу антикомуністів").

Та все ж "Равлик на схилі" більш цікавий спробою вивести антисистему у фантастичному світі. Чому фантастика? Просто вона за часів цензури давала більше можливості описувати те чи інше явище суспільства – казки, інші галактики та далеке майбутнє, позбавляли обтяжливої необхідності постійно озиратися на прискіпливих цензорів. А цензура працювала доволі непередбачувано, знаходила крамольний підтекст там, де його немає. Наприклад, у п'єсі "Старший син" О. Вампілова наречений Ніни Сарафанової Михайло Кудімов був курсантом авіаційного училища. І в деяких постановках його зображували військовим, але у процесі підготовки фільму в 70-х рр. XX ст. цензура це заборонила. Мотивація – негативний персонаж не може бути військовим, тому режисер В. Мельников відправив його до цивільної авіації.

Відповідно до подібних вимог часу брати Стругацькі постійно експериментували із художньою тканиною твору. Їхнім кредо було: "...фантастика – це, насамперед, ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА, тобто це книги про людські долі, про пригоди людини серед людей і [...] нічого цікавішого й важливішого за це у світі немає і бути не може" (пер. наш. – Авт.) [8, с. 7]. Стругацькі намагалися у творі "Равлик на схилі" продемонструвати як долю людини, так і долю людства в чудернацькому сплетінні кафкіанського світу. Значний вплив Франца Кафки та

Михайла Булгакова ніби надавав нові імпульси – оповідь вийшла наповненою глибинними змістовими знахідками. Та одночасно подібні практики виявилися й небезпечними для побудови чіткої структури твору. Захоплення опорними точками абсурдної антисистеми призводить до розмиття логіки сюжету, ускладнення трансляції авторської думки та й загального розпаду задуму на неузгоджені компоненти. Самі Стругацькі незабаром визнали, що світ Кафки виявився органічним й екстраполяція його творчого методу не може бути здійснена іншими авторами.

У "Равлику на схилі" письменники ніби намагалися ступити на шлях філософічного осягнення абсурду, створити "трикутний квадрат". Складність подібного шляху полягала у центральній думці: система так само незрозуміла, як й антисистема, і її осягнення вимагає схожих логічних інструментаріїв. Інтуїтивно брати Стругацькі відчували, що розгадка протидії системи й антисистеми розміщується завжди "поруч". Та вже їхня письменницька зрілість зуміла допомогти оминти типову помилку "механічного наближення істини", оскільки будь-який рух у бік розуміння хиткості буття призводить автоматично до формалізації тонкої його організації, що, зі свого боку, викликає незворотне омертвіння ключових компонентів системи, перетворює її на театр абсурду.

Відповідно до бажання відшукати хоча б якісь сталі компоненти, брати Стругацькі в "Равлику на схилі" сміливо експериментували з уже перевіреними вдалими прийомми, занурюючи читача в самотню напівказкову атмосферу – одночасно рідну (для сучасників) та незвичайну, містичну. Герої твору потрапляли в чудернацький всесвіт, діяли та міркували згідно із внутрішньою логікою радянської людини, та водночас взаємодіяли з роботами, генетично незрозумілими субстанціями й подібними фантазмагоричними образами. Проте сутність повісті полягала в тому, що читача дивувало найбільше не метафізично-науково-фантастичне оточення, а звичайнісінькі, легко вгадувані реалії непрозорої системи і ще більш моторошні привиди антисистеми, що тяжіли над більшістю подій "вирішальною силою", силою, що діє відповідно до несвідомих законів.

Звичайно, значна частина тексту пройнята від початку до кінця багатими міфологізованими образами з реальності, що викликають у свідомості читача довгезелезний асоціативний ряд: "Якщо кидати по камінцю кожні півтори хвилини: і якщо правда те, що розповідала однонога кухарка на прізвисько Казалунья і припускала пані Бардо, начальниця групи Допомоги місцевому населенню; і якщо неправда те, про що перешіптувалися шофер Тузик із Невідомим із групи Інженерного проникнення; і якщо чого-небудь вартує людська інтуїція; і якщо здійснюються хоч раз у житті очікування – тоді на сьомому камінці куці позаду з тріском розсунуться, і на галявинку, на зім'яту траву, сиву від роси, ступить директор, голий до пояса, у сірих габардинових штанах із ліловим кантом, шумно дихаючи, лисніючи, жовто-рожевий, волохатий, і ні на що не дивлячись, ані на ліс під собою, ані на небо над собою..." (пер. наш. – Авт.) [9, с. 7].

Бачимо, що Стругацькі не просто створюють атмосферних колоритних персонажів, що потім з'являться чи ні на сторінках повісті, – вони формують загальну парадоксальну ідею твору. Ця ідея полягає в суцільній абсурдності та невловимості дій на результат. Герой Перець уже вичерпав раціональні шляхи пошуку "зустрічі з директором" і повністю довірився вже містичним способам.

І тут Стругацькі, як і М. Булгаков, за визначенням К. Симонова, поєднують у собі три літературні іпостасі – фантастів, реалістів та сатириків. Світ Стругацьких у

"Равлику на схилі" вже цілком ідентичний вірі в "керування людиною" в "Майстрі та Маргариті" за своєю концепцією: "...уявіть, що ви, наприклад, почнете керувати, розпоряджатися й іншими і собою, взагалі, так би мовити, добирати смаку в цьому, і раптом у вас... саркома легені... – і ось ваше керування завершилось! Нічия доля, окрім своєї власної, вас більш не цікавить. Рідні вам починають брехати, ви, відчуваючи недобре, кидаєтесь до вчених лікарів, потім до шарлатанів, а бува, і до ворожок. Як перше і друге, так і третє – геть безглуздо, ви самі розумієте. І все це закінчується трагічно: той, хто ще нещодавно вважав, що він чимось керує, опиняється раптом нерухомим у дерев'яному ящику, й оточуючі, розуміючи, що користі від нього немає більше жодної, сплячуть його у печі. А буває і гірше: щойно людина збереться з'їздити у Кисловодськ..." (пер. наш. – Авт.) [3, с. 12].

Для Стругацьких було важливо продемонструвати абсурдність буття, хитросплетіння взаємодії системи й антисистеми. Для цього вони приготували вже перевірений радянськими письменниками "коктейль". Безумовно, що широту творчості мала надати абстрактна локація. Вона не повинна була прямо асоціюватися із Землею та, тим паче, Радянським Союзом. Подекуди цензори письменникам навіть закидали спільність інопланетних і земних рис – примушували "прибрати кішку" з оповіді якогось твору. Мотив полягав у тому, що кішка посилює асоціацію із землею реальністю, а це, зі свого боку, може мати наслідки. Проте письменники вивели алегорію, що радянський читач легко бачив: "Усі пили кефір, і Перець теж узяв собі кефіру, так що у них на столі на зашкарублій скатертині вишикувалось шість пляшок, а коли Перець зарухав під столом ногами, влаштувавшись зручніше на стільці без сидіння, дзенькнуло скло, і в прохід між столиками викотилася пляшка з-під бренді" (пер. наш. – Авт.) [9, с. 11–12].

Радянська система харчування якраз і базувалася на подібних подвійних стандартах. Кава, "дюшес", компот та кефір часто слугували просто прикриттям алкогольних напоїв. Збій системи виявився у невідповідності твердження про високий моральний образ будівника комунізму та разючої реальності. Звичайні люди пристосувалися до зовнішніх вимог і розробили свою систему цінностей, що відповідала їхній внутрішній природі. Подібний опис суперечностей системи ми можемо прочитати в реалістичному романі О. Крона "Безсоння": "тому зважуюся перекусити в розташованому неподалік закладі громадського харчування. Я в ньому ніколи не бував, але давно примітив вивіску. Називається він чомусь кав'ярня. Мені здається, правильніше було б кофейня, як у дідуся Крилова, але, зрештою, це не моя справа. Каву тут не варять. ...За одним зі столиків сидять двоє робітників, літній і молодий, які з'явилися тут ніби спеціально для того, щоб довести, що в Росії п'ють мало виноградного вина. Я підсаджуюсь до них зі своїм кефіром. Перед ними три пляшки темного скла, одна без етикетки, дві з грушевим напоєм. Вони п'ють цей літеплий напій, закушуючи бутербродами з кількою, і з жаром говорять про своє..." (пер. наш. – Авт.) [5, с. 117].

Автор яскраво демонструє відсутність у значної частини радянських людей навіть відносної протидії "зеленому змію": "Авдій Михайлович дружньо посміхається мені і клацає нігтем по моїй пляшці: – Що? Замучила, клята? Думка знов-таки ясна: лише лиходійка виразка може змусити задовольнитися такою негідною мужчини їжею. Мені не хочеться його розчаровувати, і я киваю..." (пер. наш. – Авт.) [5, с. 118]. Професор Юдін навіть не збирається дискутувати чи пояснювати свою позицію. Він розуміє, що людська природа диктує свої

закони, що імплементовані у свідомість людей паралельно із зовнішніми фальшивими маскуваннями.

Система й антисистема існують паралельно "Він підходить до прилавку і розпочинає секретні перемовини. Повертається задоволений. [...] Коли вона віддаляється, на столі, як і раніше, стоять три із темного скла пляшки, дві з натуральним грушевим напоєм й одна без етикетки. Наша розмова переходить у нову фазу. Розмовляємо ми доволі безсистемно, та це неважливо, важливо, що ми чудово один одного розуміємо, радує і засмучує нас приблизно одне й те ж" (пер. наш. – Авт.) [5, с. 120]. Антисистема руйнує зсередини підвалини комуністичного режиму, підриває його очікування. У романі О. Крона професор Юдін лише констатує подібні віяння. Водночас проглядається, що антисистема є нічим іншим, як внутрішнім спротивом системі, яка намагається компенсувати ідеологічний тиск. Ефект усвідомлення справжніх внутрішніх мотивів народних мас може бути легко трансльований за правильно підібраних аналітичних розрахунків. Наприклад, Ю. Андропов добре вивчив ставлення людей до алкоголю та ввів здешевлену версію горілки, на етикетці якої не було назви (просто писалося "Водка"). Народ швидко дав оцінку подібному кроку, "Водка" почали розшифровувати так (рос.): "В – вот, О – он, Д – добрый, К – какой, А – Андропов".

Та все ж у "Равлику на схилі" ми бачимо пряму аналогію із творчістю Кафки. Самі письменники на це вказують: "Початок як у Кафки – з ранку – Кандид прокинувся й одразу подумав: післязавтра я йду" (пер. наш. – Авт.) [9, с. 25]. Для цього уривку притаманна основна кафкіанська орієнтованість – шалений рівень невизначеності у стандартних і нестандартних умовах. Безумовно, що Перець демонструє сильнішу абсурдність дійсності в намаганнях "збагнути Управління". Тут наявний кафкіанський дискурс роману "Процес" – нереальний абсурд відбувається за умов "звичайного міста, установчих норм". Кандид "веде боротьбу" також у кафкіанських рамках, але вже з фантастичними елементами (як у "Замку", "Перевтіленні", "Лабіринті" тощо).

Роман "Замок" сильно впливає на тканину "Равлика на схилі". Як і герой Кафки К., так і герой Стругацьких Кандид мають за мету потрапити в недосяжну локацію (так само як і Перець): " – Розумієш, Клишніє, мені не треба у Тросники. У Тросники мені не треба. Не треба мені у Тросники. – Клишніє уважно слухав і кивав. – А треба мені в Місто, – продовжував Кандид. – Ми з тобою вже давно про це говоримо. Я тобі вчора казав, що мені треба в Місто. Позавчора казав, що мені треба в Місто. Тиждень тому казав, що мені треба в Місто. Ти казав, що знаєш до Міста дорогу. Це ти вчора казав. І позавчора говорив, що знаєш до Міста дорогу. Не до Тросників, а до Міста. Мені не треба в Тросники. ("Аби лиш не збитися, – подумав він. – Може, я повсякчас збиваюся. Не Тросники, а Місто. Місто, а не Тросники".) Місто, а не Тросники, – повторив він уголос. – Розумієш? Розкажи мені про дорогу до Міста. Не до Тросників, а до Міста. А ще краще – гайда до Міста разом. Не до Тросників підемо разом, а до Міста підемо разом" (пер. наш. – Авт.) [9, с. 29].

У лінії Перця навіть є пряме запозичення із "Замку" – епізод з готелем: "Перець прокинувся від того, що холодні пальці торкнулися його голого плеча. Він відкрив очі і побачив, що над ним стоїть чоловік у спідньому. [...] – Очистити треба, – теж пошепки сказав чоловік... Та це ж комендант, з полегшенням подумав Перець" (пер. наш. – Авт.) [9, с. 41]. Так само директор готелю потім (за вказівкою "згори") пропонує Перцю поселитися в його помешканні, а він із родиною на цей час перебереться в готельний номер.

Для братів Стругацьких парадоксальність радянської системи була очевидною, бо вони самі були її частиною. Проте філософічність їхніх роздумів і художнього сатиричного опису була часто зведена до банальної неспроможності людей організувати елементарні речі. Наприклад, під час "рейду в Ліс" за вантажівкою мав їхати на мотоциклі Тузик і в разі нестандартних ситуацій чи поломки планувалося, що він повернеться на базу по допомогу. Подібний раціональний підхід раптом чудернацько урвався: "...у цей момент мотоцикл жакливо заревів, вирвався з-під Тузика і, високо підскакувши, кинувся прямо в клоаку. "Стій! – закричав Тузик, присідаючи. – Куди?" Усі завмерли. Мотоцикл налетів на купину, дико заверещав, став на диби і впав у клоаку" (пер. наші. – Авт.) [9, с. 95].

У лінії Перця багато подібних епізодів. Зазвичай вони мають депресивний характер: "Погано, що через ліс. Тепер ліс побачить жалюгідну, тремтячу людину, спітнілу від страху та від втоми, яка гине під чомоданом і чомусь не кидає цей чомодан. Я буду плестися, а ліс буде гукати і кричати на мене з двох сторін..." (пер. наші. – Авт.) [9, с. 106]. У цій депресивній атмосфері валіза символізує драму, а почасті трагедію мільйонів радянських людей. Навіть лихоліття війни виглядало більш логічним, ніж оголошене 1954 р. освоєння цілини. На думку деяких учених, цей проєкт був спрямований на те, щоб "потенційні бунтари" (повоєнна молодь) не зустрілися з мільйонами амністованих репресованих, що поверталися з таборів після 1953 р. Так само і будівництво хрущовок було покликано уникати вибухонебезпечних спільностей вільномислячих людей [11].

Подібні роздуми призводили до "тіні антисистеми", що так точно вгадав Кафка. Герої твору "Равлик на схилі" опинилися у логічному глухому куті, були позбавлені дієвих механізмів вийти з перевтілення, бо не могли ні інтелектуально, ні інтуїтивно "вгадати" систему. Їхне страждання помножувала самотність у пошуках правди – оточуючих влаштовувала дійсність, вони в ній розчинилися. З огляду на це в "Равлику на схилі" інколи відчутний пронизливий екзистенціалізм: "Навантаження на свідомість виявилось відчаєм та досадою, тому що машина не їхала на Материк, вона знову не їхала на Материк і взагалі нікуди не їхала. Вона стояла з вимкненим двигуном, мертва і крижана, з розчахнутими дверцятами. Вітрове скло було вкрито тремтливими краплями, що зливалися і текли холодними цівками. Ніч за склом осяялася сліпучими сполохами прожекторів і фар, і нічого не було видно, окрім цих безперервних сполохів, від яких ломило очі. І нічого не було чути, і Перець навіть подумав спочатку, що оглух, і тільки потім збагнув, що на вуха рівномірно тисне густий багатоголосий рев сирен" (пер. наші. – Авт.) [9, с. 141].

Не менш депресивною описано й "лінію Кандида". Він приходить у своїх роздумах до вражаючих висновків, що й стали висновками самого твору: "А далі? Приречені, нещасні приречені... сильні їх світу бачать у них лише брудне плем'я ґвалтівників; що сильні вже націлились у них хмарами керованих вірусів, колонами роботів, стінами лісу; що все для них уже визначено наперед і – найстрашніше – що історична правда тут, у лісі, не на їхньому боці, вони – релікти, засуджені на загибель об'єктивними законами, і допомагати їм – означає йти проти прогресу, затримувати прогрес на якійсь крихітній ділянці його фронту. ...Яка мені справа до їхнього прогресу, це не мій прогрес, я й прогресом його називаю лише тому, що немає іншого підходящого слова... Тут не голова обирає. Тут обирає серце ...я ж не поза мораллю! ...Ідеали... Великі цілі... Закони природи... І заради цього знищується половина населення?

Ні, це не для мене. Будь-якою мовою це не для мене. Плювати мені на те, що Клишоніг – це камінець у жорнах їхнього прогресу. Я зроблю все, щоб на цьому камінці жорна загальмували. ...Дивно, ніколи раніше мені не спадало на думку подивитися на Управління збоку. І Клишоногу ось не спадає на думку подивитися на ліс збоку" (пер. наші. – Авт.) [9, с. 184].

Висновок. Ми лише коротко описали протидію системи й антисистеми в повісті "Равлик на схилі". Цей аспект є умовним, оскільки просто допомагає краще контрастувати критерії оцінки боротьби особистості у ворожому світі. Доробок Стругацьких є особливим рівнем осмислення абсурду дійсності, її суперечностей. Художнє полотно дозволило письменникам вдало транслювати свої відчуття, що зробило їхню повість "Равлик на схилі" унікальною спробою поєднати непоєднане.

Самі брати Стругацькі вважали цю повість вершиною своєї творчості. У подальших розвідках ми спробуємо відстежити інші аспекти творчого доробку письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Братусь І. В., Кузьменко Г. В. Деякі культурно-історичні аспекти самоідентифікації особистості "інтелектуалів" у творах другої половини XX століття / І. В. Братусь, Г. В. Кузьменко // Арт-платформа. – Київ, 2020. – № 1. – С. 39–68.
2. Братусь І. В., Михалевич В. В., Гунька А. М. Деякі аспекти осмислення радянської дійсності в повісті Юрія Трифонова "Інше життя". [Електронний ресурс] / І. В. Братусь, В. В. Михалевич, А. М. Гунька // Молодий вчений. – 2020. – № 4. – С. 638–640. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-132>
3. Булгаков М. Мастер и Маргарита / М. Булгаков // Москва. – 1966. – № 11. – С. 6–131.
4. Гумилев Л. Н. Струна истории: лекции по этнологии / Л. Н. Гумилев; [сост., предисл., коммент. О. Г. Новиковой]. – 5-е изд. – Москва: Айрис-пресс, 2012. – 607, [1] с.
5. Крон А. Бессонница / А. Крон. – Москва: Советский писатель, 1979. – 448 с.
6. Микешин М. И. Социальная метафизика братьев Стругацких [Електронний ресурс] / М. Микешин // Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина. – 2015. – № 4. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-metafizika-brat'ev-strugatskikh>.
7. Огнев К. К. Экранизации братьев Стругацких и эволюция отечественного кинематографа [Електронний ресурс] / К. Огнев // Вестник ЮУрГУ. Серия: Социально-гуманитарные науки. – 2018. – № 1. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekranizatsii-brat'ev-strugatskikh-i-evolyutsiya-otechestvennogo-kinematografa>.
8. Стругацкий А., Стругацкий Б. Страна баровых туч: Повесть. Рассказы. Статьи, интервью / А. Стругацкий, Б. Стругацкий. – М.: Текст, 1993. – 479 с.
9. Стругацкий А., Стругацкий Б. Улитка на склоне и др. / А. Стругацкий, Б. Стругацкий. – М.: Текст, 1992. – 430 с.
10. Фролов А. В. Проблема периодизации творчества Аркадия и Бориса Стругацких [Електронний ресурс] / А. В. Фролов // Вестник БГУ. – 2012. – № 2 (1). – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-periodizatsii-tvorchestva-arkadiya-i-borisa-strugatskikh>.
11. Чубайс И. Рассказ 5. Новое наступление власти, 1946–1953 [Електронний ресурс] / И. Чубайс. – Режим доступу: https://echo.msk.ru/blog/i_chub/2823388-echo/

REFERENCES

1. Bratus, I., Kuzmenko, H. (2020). Deyaki kul'turno-istorychni aspekty samoidentyfikatsiyi osobystosti "intelektualiv" u tvorakh druhoyi polovyny XX stolittya. [Some cultural and historical aspects of self-identification of the personality of "intellectuals" in the works of the second half of the twentieth century]. *Art-platforma*, № 1, 39–68.
2. Bratus, I., Mikhalevich, V., Gunka, A. (2020). Deyaki aspekty osmyslennya radyans'koyi diysnosti v povisti Yuriya Tryfonova "Inshe zhyttya" [Some aspects of understanding the Soviet reality in Yuri Trifonov's novel "Another Life"]. *Molodyy vchenyy*, № 4, 638–640. Retrieved from <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-132>.
3. Bulgakov, M. (1966). *Master i Margarita* [Master and Margarita]. *Moskva*, № 11, 6–131.
4. Gumilev, L. N. (2012). *Struna istorii: lektsiy po etnologii* [The string of history: lectures on ethnology]. Moscow, Ayris-press.
5. Kron, Aleksandr. (1979). *Bessonnitsa* [Insomnia]. Moscow, Sovetskiy pisatel'.
6. Mikeshin, M. I. (2015). *Sotsial'naya metafizika brat'yev Strugatskikh* [Social metaphysics of the Strugatsky brothers]. *Vestnik LGU im. A. S. Pushkina*, № 4. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-metafizika-brat'ev-strugatskikh>.
7. Ognev, K. K. (2018). *Ekranizatsii brat'yev Strugatskikh i evolyutsiya otechestvennogo kinematografa* [Screen adaptations of the Strugatsky brothers and the evolution of domestic cinema]. *Vestnik*

YUUGU. Seriya: Sotsial'no-gumanitarnyye nauki, № 1. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ekranizatsii-bratiev-strugatskikh-i-evolyutsiya-otechestvennogo-kinematografa>.

8. Strugatskiy, A., Strugatskiy, B. (1993). *Strana bagrovyykh tuch: Povest'. Rasskazy. Stat'i, interv'yu*. [Country of crimson clouds: A Story. Stories. Articles, interviews.]. Moscow, Tekst.

9. Strugatskiy, A., Strugatskiy, B. (1992). *Ulitka na sklone i dr. [Snail on a slope, etc.]*. Moscow, Tekst.

10. Frolov, A. V. (2012). Problema periodizatsii tvorчества Arkadiya i Borisa Strugatskikh [The problem of periodization of the work of Arkady and

Boris Strugatskiy]. Vestnik BGU, № 2 (1). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-periodizatsii-tvorчества-arkadiya-i-borisa-strugatskikh>.

11. Chubays, I. (2021). Rasskaz 5. Novoye nastupleniye vlasti, 1946–1953 [New offensive of power, 1946–1953]. Retrieved from echo.msk.ru/blog/i_chub/2823388-echo/

Надійшла до редколегії 23.04.21

I. V. Bratus, PhD, Associate Prof.
Borys Grinchenko Kyiv University,
I. Shamo boulevard, 18/2, Kyiv, 02154, Ukraine

COUNTERACTION TO THE SYSTEM AND ANTI-SYSTEM IN THE STRUGATSKY BROTHERS' STORY "SNAIL ON THE SLOPE"

Aspects of countering the system and anti-system are considered in the Strugatskiy brothers' novel "Snail on the slope". It is proved that science fiction writers managed to recreate quite complex aspects of the interaction of various systems within the framework of literary heritage. The broad palette of writers has absorbed an understanding of contradictions with underlying causes. In this article, some aspects of the interaction of the individual and the system, systems and anti-systems are demonstrated. Special attention is paid to the Soviet realities, which became the basis for the artistic picture of the fantastic world. This indicates the uniqueness of "Snail on the slope". One of the unique qualities is the influence on the story "Snail on the slope" by Franz Kafka (novels "The Process", "The Castle"). When analyzing the story, the focus of countering the system and the anti-system is transferred to the idea of the future. It is proved that the writers abandoned the continuous optimistic model of the future inherent in their earlier works. Strugatskiy brothers have worked out in detail the mechanism of the inability to evolve into the future without radical changes in the essence of man. The literature of the second half of the twentieth century contains an extraordinary potential for understanding our current realities. Somewhere we are even in a more "winning" position – the authors and readers of that time had a more narrowed range of analysis, which was naturally inherent in "their time". At the same time, we are also partially vulnerable, especially in the historical and cultural context. Because the time of writing a work leaves an imprint on its content, the keys to its understanding are often in the social parallels of everyday life, which is fully understood by contemporaries, and "descendants" need to explain certain specific aspects of everyday life, psychological model or banal meaning of a particular word (they become anachronisms or acquire a different meaning). At the same time, it is worth paying attention to those questions that are transcendental in nature. Strugatskiy brothers in "Snail on the Slope" experienced a corresponding experience – they tried to create a multi-faceted picture of the world with "their own" laws. At the same time, the task they set was not only to come up with, but also to "guess" the true concept, to bring the artistic fabric of the work closer to the "truth of life". Therefore, this work is fundamentally different from a significant part of their literary heritage, it is a kind of "experimental platform". They did not try to repeat this experience in their future work.

Keywords: fiction, Strugatskiy, system, anti-system, literature, Kafka, USSR.

И. В. Братусь, канд. филол. наук, доц.
Киевский университет имени Бориса Гринченко,
б-р И. Шамо, 18/2, г. Киев, 02154, Украина

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ СИСТЕМЫ И АНТИСИСТЕМЫ В ПОВЕСТИ БРАТЬЕВ СТРУГАЦКИХ "УЛИТКА НА СКЛОНЕ"

Рассмотрены аспекты противодействия системы и антисистемы в повести братьев Стругацких "Улитка на склоне". Доказано, что фантастам удалось воссоздать довольно сложные аспекты взаимодействия различных систем в рамках литературного наследия. Широкая палитра писателей впитала в себя понимание противоречий, имеющих глубинные причины. В статье продемонстрировано некоторые аспекты взаимодействия личности и системы, системы и антисистемы. Особое внимание уделено советским реалиям, ставшим основой для художественной картины фантастического мира. При этом указывается на уникальность "Улитки на склоне". Одним из уникальных качеств является влияние на повесть "Улитка на склоне" творчества Ф. Кафки (романы "Процесс", "Замок"). При анализе повести фокус противодействия системы и антисистемы переносится на представление о будущем. Доказано, что писатели отказались от присущей им в более ранних произведениях сплошной оптимистической модели будущего. Братья Стругацкие подробно проработали механизм невозможности эволюционировать в будущее без коренных изменений в сущности человека.

Ключевые слова: фантастика, Стругацкие, система, антисистема, литература, Ф. Кафка, СССР.

УДК 130.2

В. С. Гриценко, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
valentynagrytsenko@knu.ua

СХІД ЯК КУЛЬТУРНИЙ ТРЕНД

Присвячено одному з найскладніших явищ діалектики розвитку культури – індивідуальній духовній ідентифікації шляхом вибору й освоєння іншопольованого духовного ресурсу, а саме – окремих складових традиційних культур Китаю й Японії. Усупереч його переважно фактологічному науковому розгляду в контексті питань культурних запозичень "духовну міграцію" на Схід проаналізовано як стійку тенденцію, що має своїм джерелом сутнісні інтенції людини, залишаючись не лише константною у багатовіковому минулому людства, а й непозбутньою в його подальшій культурній історії. У цьому контексті розглянуто історичні вияви підвищеного інтересу до надбавь далекосхідного культурного ареалу, його трансформацію від простого захоплення екзотами до сповідування представлених ними філософсько-світоглядних орієнтирів. Досліджене у такий спосіб явище культурного тренду, продемонструвавши свою здатність виявляти та зберігати духовні рекреації, розкрито у своєму прямому зв'язку з діалектичними процесами культурного розвитку людства.

Ключові слова: далекосхідний культурний ареал, іншопольованний духовний ресурс, культурний тренд, духовна самоідентифікація, акцентні соціокультурні запити, духовна міграція, компенсаційні "трендові вузли".

Постановка проблеми. Схід здавна привертав до себе увагу. Не змінилось це і в наш прагматичний час, коли перемоги й успіхи вимірюють переважно матеріальним зиском, а не досягненнями духовного сенсу. Однак не можна не відзначати послідовність спрямувань,

непересічну завзятість та всеперемагаючу наполегливість східних флагманів світового розвитку, не можна не замислюватись, що за цим стоїть. В одному випадку цей інтерес пов'язаний з бажанням повторити успішний досвід, в іншому, – мотивований передчуттям незви-